

Věc S. A. S. proti Francii

(Zákaz nošení muslimských šátků na veřejnosti)

Mgr. Darina Chvosteková

Věc: S. A. S. proti Francii¹⁾

Typ rozhodnutí: rozsudek velkého senátu

Číslo stížnosti: 43835/11

Datum: 1.7.2014

Dotčené články Úmluvy: čl. 8 (právo na respektování soukromého a rodinného života); čl. 9 (svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání); čl. 10 (svoboda projevu)

Související články Úmluvy: čl. 14 (zákaz diskriminace)

Výrok Soudu: čl. 8 nebyl porušen; čl. 9 nebyl porušen; čl. 14 ve spojení s čl. 8 nebo 9 nebyl porušen

Separátní stanoviska: 1 (Nußberger a Jäderblom)

Dotčené právní předpisy: zákon č. 2010-1192 ze dne 11.10.2010, o zákazu zahalování tváře na veřejných místech; [trestní zákoník](#); oběžník předsedy vlády ze dne 2.3.2011 o implementaci zákona č. 2010-1192; oběžník ministra spravedlnosti a svobod ze dne 11.3.2011; oběžník ministrů vnitra, zámoří, administrace, místní vlády a imigrace ze dne 31.3.2011; Rezoluce 1743 (2010) a Doporučení 1927 (2010) Parlamentního shromáždění Rady Evropy o islámu, islamismu a islamofobii v Evropě ze dne 23.6.2010; Stanovisko Komisaře pro lidská práva Rady Evropy;²⁾ Stanovisko Výboru Spojených národů pro lidská práva č. 28 ze dne 29.3.2000; Sdělení Výboru Spojených národů pro lidská práva č. 93/2000 ze dne 18.1.2005

Prejudikatura Soudu: Ahmet Arslan a další proti Turecku, rozsudek ze dne 23.2.2010, stížnost č. 41135/98; Aktas proti Francii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 30.6.2009, stížnost č. 43563/08; Al-Nashif proti Bulharsku, rozsudek ze dne 20.6.2002, stížnost č. 50963/99, § 89; Anibal Vieira & Filhos LDA a Maria Rosa Ferreira da Costa LDA proti Portugalsku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 13.11.2012, stížnosti 980/12 a 28385/12; Arrowsmith proti Spojenému království, zpráva Komise ze dne 12.10.1978, Decisions and Reports 19, stížnost č. 7050/75; Bayatyan proti Arménii, rozsudek velkého senátu ze dne 7.7.2011, stížnost č. 23459/03, ECHR 2011, § 122; Burden proti Spojenému království,³⁾ rozsudek velkého senátu ze dne 29.4.2008, stížnost č. 13378/05, ECHR 2008, § 34; Buscarini a další proti San Marinu,⁴⁾ rozsudek velkého senátu ze dne 18.2.1999, stížnost č. 24645/94, ECHR 1999-I, § 34; Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii, rozsudek velkého senátu ze dne 27.6.2000, stížnost č. 27417/95, ECHR 2000-VII; Chassagnou a další proti Francii,⁵⁾ rozsudek velkého senátu ze dne 29.4.1999, stížnosti č. 25088/94, 28331/95 a 28443/95, ECHR 1999-III; D. H. a další proti České republice,⁶⁾ rozsudek velkého senátu ze dne 13.11.2007, stížnost č. 57325/00, ECHR 2007-IV, § 175 a 184–185; Dahlab proti Švýcarsku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 15.2.2001, stížnost č. 42393/98, ECHR 2001-V; Deceuninck proti Francii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 13.12.2011 stížnost č. 47447/08; Dudgeon proti Spojenému království, rozsudek ze dne 22.10.1981, stížnost č. 7525/76, Series A č. 45, § 41; El Morsli proti Francii, rozhodnutí ze dne 4.3.2008, stížnost č. 15585/06; Eweida a další proti Spojenému království,⁷⁾ rozsudek ze dne 15.1.2013, stížnosti č. 48420/10, 59842/10, 51671/10 a 36516/10, ECHR 2013; Hadrabová a další proti České republice, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 25.9.2007, stížnosti č. 42165/02 a 466/03; Hasan a Chaush proti Bulharsku, rozsudek velkého senátu ze dne 26.10.2000, stížnost č. 30985/96, ECHR 2000-XI, § 78; Irsko proti Spojenému království, rozsudek ze dne 18.1.1978, stížnost č. 5310/71, Series A č. 25, § 162; Ivanov proti Rusku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 20.2.2007, stížnost č. 35222/04; Jian proti Rumunsku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 30.3.2004, stížnost č. 46640/99; Johnston a další proti Irsku, rozsudek ze dne 18.12.1986, stížnost č. 9697/82, Series A č. 112, § 42; Kalač proti Turecku, rozsudek ze dne 1.7.1997, stížnost č. 20704/92, Reports 1997-IV, § 27; Kara proti Spojenému království, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 22.10.1998, stížnost č. 36528/97; Kereshashvili proti Gruzii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 2.5.2006, stížnost č. 5667/02; Kervanci proti Francii, rozsudek ze dne 4.12.2008, stížnost č. 31645/04; Kokkinakis proti Řecku, rozsudek ze dne 25.5.1993, stížnost č. 14307/88, Series A č. 260-A; Konstantin Markin proti Rusku, rozsudek velkého senátu ze dne 22.3.2012, stížnost č. 30078/06, ECHR 2012 (výňatky) § 127; Köse a další proti Turecku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 24.1.2006, stížnost č. 26625/02, ECHR 2006-II; Kurtulmusl proti Turecku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 24.1.2006, stížnost č. 65500/01, ECHR 2006-II; Leyla Şahin proti Turecku, rozsudek ze dne 29.6.2004, stížnost č. 44774/98; M. proti Spojenému království, rozsudek ze dne 15.10.1987, stížnost č. 13284/87; Mann Singh proti Francii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 11.6.2007, stížnost č. 24479/07; Manoussakis a další proti Řecku, rozsudek ze dne 26.9.1996, stížnost č. 18748/91, Reports 1996-IV; Marckx proti Belgii, rozsudek ze dne 13.6.1979, stížnost č. 6833/74, Series A č. 31, § 27; Maurice proti Francii, rozsudek velkého senátu ze dne 21.6.2006, stížnost č. 11810/03, ECHR 2005-IX, § 117; McFeeley a další proti Spojenému království, rozsudek ze dne 15.5.1980, stížnost č. 8317/78, Decisions and Reports 20, § 83; Michaud proti Francii, rozsudek ze dne 6.12.2012, stížnost č. 12323/11, ECHR 2012, § 51–52; Miroslubovs a další proti Lotyšsku, rozsudek ze dne 15.9.2009, stížnost č. 798/05; Nolan a K. proti Rusku, rozsudek ze dne 12.2.2009, stížnost č. 2512/04, § 73; Norris proti Irsku, rozsudek ze dne 26.10.1988, stížnost č. 10581/83, Series A č. 142, § 30–34; Norwood proti Spojenému království, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 16.11.2004, stížnost č. 23131/03, ECHR 2004-XI; Otto-Preminger-Institut proti Rakousku, rozsudek ze dne 20.9.1994, stížnost č. 13470/87, Series A č. 295-A, § 50; Özer proti Turecku (č. 2), rozsudek ze dne 26.1.2010, stížnost č. 871/08, § 36; Philis proti Řecku, rozsudek ze dne 17.10.1996, stížnost č. 28970/95; Phull proti Francii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 11.1.2005, stížnost č. 35753/03, ECHR 2005-I; Popa proti

Rumunsku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 18.6.2013, stížnost č. 4233/09, § 32–33; Predescu proti Rumunsku, rozsudek ze dne 2.12.2008, stížnost č. 21447/03, § 25–27; Ranjit Singh proti Francii, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 20.6.2009, stížnost č. 27561/08; Refah Partisi (Strana prosperity) a další proti Turecku, rozsudek velkého senátu ze dne 13.2.2003, stížnosti č. 41340/98, 41342/98 až 41344/98, ECHR 2003-II; Řehák proti České republice, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 18.5.2004, stížnost č. 67208/01; Schuler-Zraggen proti Švýcarsku, rozsudek ze dne 24.6.1993, stížnost č. 14518/89, Series A č. 263, § 67; Serif proti Řecku,⁹⁾ rozsudek ze dne 14.12.1999, stížnost č. 38178/97, ECHR 1999-IX, § 53; Staatkundig Gereformeerde Partij proti Nizozemsku, rozhodnutí o nepřijatelnosti ze dne 10.7.2012, stížnost č. 58369/10; Sutter proti Švýcarsku, rozsudek ze dne 22.2.1984, stížnost č. 8209/78; Svyato-Mykhaylivska Parafiya proti Ukrajině, rozsudek ze dne 14.6.2007, stížnost č. 77703/01, § 132; United Communist Party of Turkey a další proti Turecku, rozsudek ze dne 30.1.1998, stížnost č. 19392/92, Reports 1998-I, § 45; Varbanov proti Bulharsku, rozsudek ze dne 5.10.2000, stížnost č. 31365/96, ECHR 2000 X, § 36; Wingrove proti Spojenému království, rozsudek ze dne 25.11.1996, stížnost č. 17419/90, Reports 1996-V, § 58; X a další proti Rakousku, rozsudek velkého senátu ze dne 19.2.2013, stížnost č. 19010/07, ECHR 2013, § 94; X, Y a Z proti Spojenému království, rozsudek ze dne 22.4.1997, stížnost č. 21830/93, Reports 1997-II, § 44; Young, James a Webster proti Spojenému království, rozsudek ze dne 13.8.1981, stížnosti č. 7601/76 a 7806/77, Series A č. 44, § 63

Klíčová slova: právo na respektování soukromého a rodinného života; respektování soukromého života; nezbytný v demokratické společnosti; národní bezpečnost; ochrana práv a svobod jiných; svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání; projevat náboženské vyznání nebo přesvědčení; veřejná bezpečnost; zákaz diskriminace; diskriminace; objektivní a rozumné odůvodnění; individuální stížnost; actio popularis; obět; podmínky přijatelnosti; vyčerpání vnitrostátních právních prostředků nápravy; míra posuzovací volnosti; proporcionalita

Složení senátu: D. Spielmann, předseda senátu (Lucembursko), J. Casadevall (Andorra), G. Raimondi (Itálie), I. Ziemele (Lotyšsko), M. Villiger (Lichtenštejnsko), B. Zupancič (Slovinsko), E. Steiner (Rakousko), K. Hajiyeu (Ázerbájdžán), M. Lazarova Trajkovska (Bývalá jugoslávská republika Makedonie), L. Bianku (Albánie), G. Yudkivska (Ukrajina), A. Nußberger (Německo), E. M?se (Norsko), A. Potocki (Francie), P. Lemmens (Belgie), H. Jäderblom (Švédsko), A. Pejchal (Česká republika).

S. A. S. PROTI FRANCII

Imigrace z křesťanských společností do zemí Západní Evropy po druhé světové válce podnítila problémy týkající se svobody náboženského vyznání, svobody projevu a demokratických hodnot západních společností. Mnoho přijímajících evropských zemí se snažilo vytvořit integrační politiky a mnohé z nich se zaměřovaly spíše na vzdělávání.⁹⁾ Avšak byly to zejména události z 11.9.2001, které pravděpodobně způsobily, že konflikt mezi kulturou a životním stylem muslimských emigrantů a evropských společností postupně narůstá.

Muslimská burka a nikáb jsou v dnešní evropské společnosti pro mnohé symbolem neochoty muslimů integrovat se do přijímající společnosti. U velké části populace způsobuje obavy, že sekulární hodnoty a křesťanské kořeny Evropy jsou ohroženy. Logicky, nejvíce se s touto otázkou potýkají státy, které byly cílovými zeměmi muslimských emigrantů, tj. Anglie, Francie, Belgie, Německo, ale také Nizozemsko či skandinávské státy, zejména Švédsko.¹⁰⁾ Kontroverzní otázky integrace muslimské menšiny a obavy z ohrožení tradičních společenských hodnot díky narůstajícímu počtu muslimů v Evropě postupně rezonují i v těch státech, které dosud tento problém neřešily, včetně ČR.¹¹⁾

Francie byla doposud známá svou tolerancí k imigrantům, současně však dochází k narůstajícím očekáváním francouzské společnosti ohledně integrace imigrantů do francouzských tradic a životního stylu. Nejde jen o původní imigranty, ale v dnešní době i o jejich potomky a další generace, které se narodili již v přijímající zemi.

Pro Francii, jakožto evropskou zemi s největším počtem muslimské populace (cca 6,5 milionu, tj. asi 9% obyvatelstva¹²⁾) zapříčiněné v důsledku několik staletí trvající imigrace z Maroka, Alžírsko a Tuniska, představuje rozsudek ve věci S. A. S. „vítězství“, neboť dokázala většinu soudců velkého senátu v poměru patnáct ku dvěma přesvědčit o tom, že zájem na podřízení se „minimálním požadavkům života ve společnosti“ a na zásadě „vzájemného soužití“ převažuje nad individuálními právy upravenými v [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#).

Skutkový stav (§ 10–14)

Stěžovatelka se narodila v roce 1990 v Pákistánu, je státní příslušnicí Francie, kde také žije. Je praktikující muslimkou, její rodina patří k sunnitské kulturní tradici, v níž je pro ženu obvyklé nosit šátek zahalující celou tvář. Burku (kus oblečení, který zahaluje celé tělo) a nikáb (šátek, zakrývající celou tvář kromě očí) nosila v souladu se svou náboženskou vírou, kulturou a svým osobním přesvědčením. Stěžovatelka zdůraznila, že ani její manžel, ani žádný člen její rodiny na ní nevyvíjeli tlak, aby se tímto způsobem oblékala. Dodala, že nikáb nosí jak na veřejnosti, tak v soukromí, nikoliv však systematicky; nenosila jej, když šla např. k lékaři, když se scházela s přáteli na veřejných místech, anebo při sociálních kontaktech na veřejnosti. Proto by jí nevydilo, pokud by nikáb či burku v určitých situacích nenosila, ale přála by si mít možnost je nosit, pokud se tak rozhodne, zejména v souvislosti s jejím náboženským vyznáním. Neměla tím v úmyslu obtěžovat jiné, ale najít vnitřní klid. V některých situacích si přeje nosit je na veřejnosti, aby mohla vyjádřit své náboženské, osobní a kulturní přesvědčení (např. během ramadánu). Neusiluje o zachování možnosti ponechat si burku či nikáb v průběhu bezpečnostní prohlídky, v bance nebo na letišti, a neodmítá odhalování tváře na požádání pro účely nezbytné identifikace.

Dnem 11.4.2011, kdy ve Francii nabyl účinnosti zákon č. 2010-1192 ze dne 11.10.2010 (dále též „sporný“ nebo „namítaný“ zákon), však bylo zahalovat si tvář na veřejných místech zakázáno.

Argumenty stran a intervenujících subjektů (§ 76–105)

Zákon ze dne 11.10.2010 stěžovatelku konfrontoval s dilematem: buď se bude chovat v souladu se zákazem a upustí od oblékání se v souladu s jejím postojem k náboženství, anebo zákaz poruší, a tím se vystaví trestním sankcím (Dudgeon proti Spojenému království). To považuje stěžovatelka za zasažení nebo omezení výkonu svých práv dle [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#). Rodinný a soukromý život stěžovatelky byl dle jejího názoru zasažen ze třech důvodů: zaprvé možnost nosit šátek zahalující celou tvář je důležitou součástí jejího sociálního a kulturního života, zadruhé zóna vzájemného působení mezi osobami může spadat do rámce

soukromého života i v případě, že se děje ve veřejném kontextu (Von Hannover proti Německu, § 50 a 69), a zatřetí, vyšla-li by z domu zahalena do šátku, narazila by pravděpodobně na odpor a vystavila by se trestním sankcím. Proto, pokud by měla možnost šátek nosit pouze doma „jako kdyby byla vězněm“ a povinnost ho sundávat vždy, jakmile by šla ven, musela by si osvojit dvojí identitu (Jekyll and Hyde personality; § 79).

Těžištěm stěžovatelčiny stížnosti je ovšem její tvrzení, že došlo k zásahu do její svobody náboženského vyznání. Stěžovatelka tvrdí, že namítaný zákon jí brání projevovat svou víru, žít v souladu s ní a dodržovat jí na veřejnosti. Přestože byl zásah stanoven zákonem, nesledoval žádný z legitimních cílů uvedených v [čl. 8](#) nebo [9 Úmluvy](#), a ani nebyl nezbytný v demokratické společnosti (§ 76–78). Jde-li o důvod „veřejné bezpečnosti“, v daném případě nešlo o záměr zákona pojmout specifické bezpečnostní zájmy na vysoce rizikových místech, např. letištích, ale o všeobecný zákaz, který platí téměř na všech veřejných místech. Jestliže se vláda odvolávala také na důvod „minimálních požadavků života ve společnosti“, stěžovatelka namítla, že vláda nezohlednila kulturní praktiky menšin, které tuto filosofii nesdílejí, ani skutečnost, že existují jiné formy komunikace než pouze vizuální. Každopádně na to však nelze vztahovat zavedení trestních sankcí.

Dále stěžovatelka uvedla, že pokud vláda zákon odůvodňuje principem „rovnosti pohlaví“, je takové pojetí příliš zjednodušující; naopak, nošení šátků je dle ustálené pozice feministů symbolem emancipace, sebeprosazování a účasti ve společnosti. Dle stěžovatelky nelze tvrdit, že nošení šátků potlačuje její právo na individuální existenci ve společnosti, neboť ve většině případů ho ženy nosí dobrovolně a bez jakýchkoliv proselytických¹³⁾ motivů. Mělo-li být legitimním cílem „respektování lidské důstojnosti“, vláda odůvodnila zavedení opatření abstraktním předpokladem založeným na stereotypní a šovinistické logice, že ženy, které nosí šátek, jsou upozaděné. Stěžovatelka se neztotožnila ani s důvodem „nezbytnosti“. Dle jejího názoru tím byla vyslána sektářská zpráva a odradila zahalující se ženy žít společenským životem. Svoboda vyjádřit své náboženství zahrnuje i právo nosit oblečení nebo oděv na veřejnosti, které je v souladu s vírou nebo náboženským vyznáním jednotlivce¹⁴⁾, a na tom nemůže nic změnit ani široká politická podpora návrhu, neboť i přesto zde nemusí být dána „nezbytnost“ v demokratické společnosti“ (Dudgeon proti Spojenému království; Norris proti Irsku). Navíc, i kdyby stěžovatelka uznala, že cíle byly legitimní, nemohl by zpochybněný zákaz tuto podmínku naplnit za situace, kdy mohly být cíle dosaženy méně omezujícími prostředky.

Konečně, namítaný zákon je také dle názoru stěžovatelky nepřímo diskriminační z důvodu pohlaví, náboženství a etnického původu ([čl. 14 Úmluvy](#)), vůči muslimským ženám, které – tak, jako ona – nosí šátek. Nepřímoou diskriminaci spatřuje v rozdílném postavení muslimských žen, jejichž víra vyžaduje nošení šátků a jiných muslimských žen, a také mezi jimi a muslimskými muži. Samotná zákonná výjimka ze zákazu zahalovat si tvář v případě slavností zase dle názoru stěžovatelky poskytuje výhodu křesťanské většině; umožňuje totiž křesťanům zahalit si tvář v rámci různých náboženských procesí, karnevalů a rituálů, naproti tomu muslimským ženám, které chtějí šátek nosit, zakazuje zahalení tváře na veřejných místech i v průběhu slavností ramadánu (§ 80).

Vláda tvrdila, že zásah sledoval dva legitimní cíle: veřejnou bezpečnost a respektování minimálního souboru hodnot otevřené demokratické společnosti, a to konkrétně i) dodržování minimálních požadavků na život ve společnosti [zahalování tváře na veřejnosti dle vlády způsobuje rozpad sociálních vazeb a projevu odmítnutí principu „vzájemného soužití“ (le vivre ensemble)], ii) ochrany rovnosti mezi muži a ženami a iii) respektování lidské důstojnosti, neboť ženy, které nosí šátek, jsou ve veřejném prostoru upozaděné. Namítaný čl. 8 považovala vláda za nepřipadný, neboť zákaz se týkal nošení šátků na veřejnosti a ne v soukromí (§ 81, 82, 84).

K samotné nezbytnosti a proporcionalitě vláda uvedla, že zákon byl přijat jednomyslně jak v Národním shromáždění, tak v Senátu poté, co na toto téma proběhla demokratická diskuse ve společnosti. Zákaz je omezen pouze na zahalení tváře na veřejnosti bez ohledu na důvod, náboženské vyznání či pohlaví jednotlivce, a každý je tak svobodný, kromě tohoto jediného omezení, nosit šaty odrážející jeho náboženské přesvědčení na veřejnosti. V této souvislosti vláda poukázala na to, že omezení sankcí jen na ty, kteří nutí jiné zahalovat si tvář, nebude zřejmě dostatečně efektivní, neboť příslušné ženy se budou zdrážet tyto skutky oznamovat. Soud poskytuje smluvním státům širokou míru posuzovací volnosti, pokud jde o nacházení rovnováhy mezi soupeřícími soukromými a veřejnými zájmy (Evans proti Spojenému království, § 77). Stanovené sankce jsou mírné – pouze pokuta ve výši 150 euro anebo kurz občanské nauky. Vláda trvala na tom, že namítaný zákon není diskriminační, pokud byl založen na rozumném základu a byl přiměřený cíli, který sledoval (§ 83, 85).

Ke stížnosti se kromě francouzské vlády vyjádřila belgická vláda (§ 86–88) a také řada nevládních organizací, konkrétně Amnesty International (§ 89–91), Liberty (§ 99–101), Open Society Justice Initiative (§ 102–105) a Article 19 (§ 92–94), či další instituce (Human Rights Centre of Ghent University, § 95–98).

Belgická vláda se přiklonila k vládě francouzské. Mimo jiné uvedla, že Korán nevyžaduje nošení šátků; to odpovídá pouze menšinovému zvyku z arabského poloostrova. Sama přijala v červenci 2011¹⁵⁾ zákon, který zakazoval nošení jakéhokoli oblečení, které by zahalovalo obličej zcela nebo převážně. Pokud některé ženy kvůli zákazu raději upřednostní nevycházet na veřejnost s odhalenou tvář, je to výsledek jejich vlastního rozhodnutí, nikoliv nelegitimního omezení stanoveného zákonem.

Naopak nevládní organizace upozorňovaly na povinnost dodržovat Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a jeho čl. 18 (svoboda myšlení, svědomí a náboženství) a nutnost vykládat Úmluvu obdobně. Upozornily, že omezení nošení šátků může poškodit právo na práci, právo na vzdělání a právo na stejnou ochranu zákonem, ale i řadu mezinárodních a regionálních nástrojů, např. Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin, a může vést k sexuálnímu obtěžování a násilí, či ke stigmatizaci muslimů a rasistickým projevům vůči nim. Domnívat se, že ženy nosí určité oblečení pouze pod nátlakem, je výsledkem stereotypních představ na základě pohlaví nebo náboženství. Navíc, Parlamentní shromáždění Rady Evropy v nedávné době doporučilo, aby smluvní státy nevylučovali vydávání všeobecných zákazů nošení šátků na veřejnosti. Tuto cestu zvolila jen Francie a Belgie. Intervenující Open Society Justice Initiative dále uvedla, že v Evropě panuje konsensus proti ukládání všeobecného zákazu nošení šátků zahalujících celou tvář na veřejných místech. Státy mohou zásah do výkonu práva zaručeného Úmluvou odůvodnit pouze tehdy, pokud zde byl konkrétní důkaz o porušení veřejného pořádku (Palau-Martinez proti Francii, § 43). Navíc, v dnešní společnosti existuje řada forem sociální interakce, v rámci které si lidé nemusí vidět do tváře.

Dále bylo poukazováno na empirické studie nevládní organizace Open Society Foundations ve Francii a dalších autorů v Belgii,¹⁶⁾ které prokázaly, že ženy nosily šátky dobrovolně, nebo dokonce přes nesouhlas rodiny.

Právní posouzení Soudem (§ 106–163)

Velký senát nejprve postavil najisto, že ve věci stěžovatelky došlo vydáním namítaného zákona k zasažení či omezení jejího práva dle [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#). Aby mohl být takový zásah sledován v souladu s Úmluvou, musí být i) stanoven v zákoně, ii) sledovat jeden nebo více legitimních cílů a iii) k jejich dosažení být nezbytný v demokratické společnosti.

Není sporu o tom, že první podmínka byla splněna.

Jde-li o legitimní cíle, Soud se na rozdíl od své obvyklé praxe a s ohledem na obsáhlou argumentaci jak stěžovatelky, tak vlády, touto otázkou zabýval velmi podrobně. Podotkl, že výčet důvodů, kdy se jedná o legitimní cíle (vždy v odst. 2 uvedených článků [Úmluvy](#)), je vyčerpávající a jejich definice třeba vykládat restriktivně. Všeobecný zákaz nošení šátků na veřejných místech není s to legitimně odůvodnit důvodem „respektování lidské důstojnosti“. Přestože může být šátek mnohými vnímán jako zvláštní, je to výraz kulturní identity, která přispívá k pluralismu, jež je neoddělitelnou součástí demokracie. Soud však odmítl argument stěžovatelky a některých intervenujících subjektů, že namítaný zákon byl založen na nesprávné domněnce, že dotčené ženy nosí šátky z donucení. Ochrana žen proti praktikám, které jim byly nařízeny nebo s neblahými následky vůči nim, nebyla dle Soudu, který se odvolal na důvodovou zprávu k zákonu, hlavním cílem přijetí zákazu nošení šátků.

Soud dále dovodil, že určité okolností, které vláda popsala jako „respektování minimálních požadavků v životě ve společnosti“ nebo „vzájemné soužití“, lze podřadit pod cíl „ochrana práv a svobod jiných“. Dotčený stát vycházel z toho, že tvář hraje důležitou roli v sociální interakci. Soud proto akceptoval argument, že bariéra, která vzniká vůči jiným formám nošení šátku, je Francií vnímána jako „porušení práva jiných žít v prostoru společenského života, který činí vzájemné soužití jednodušší“ (§ 122). S ohledem na tuto skutečnost se Soud zaměřil na posouzení potřeby napadeného omezení a ověřoval, zda byl napadený zásah nezbytný v demokratické společnosti z důvodu „veřejné bezpečnosti“ či „ochrany práv a svobod jiných“.

Ve vztahu k první části otázky Soud uvedl, že všeobecný zákaz nošení šátků zahalujících obličeje z náboženských důvodů na veřejných místech lze považovat za přiměřený pouze tehdy, pokud je zde obecné ohrožení veřejné bezpečnosti. Vláda však takovou situaci neprokázala. Z tohoto důvodu nelze dovodit, že by namítaný zákon byl nezbytný v demokratické společnosti.

Pokud jde o otázku ochrany práv a svobod jiných, Soud uvedl, že za součást tohoto důvodu lze považovat i „minimální požadavky na život ve společnosti“, na něž odkazovala vláda. Soud v této souvislosti konstatoval, že do pravomoci států skutečně patří také pravomoc zajistit podmínky, za nichž mohou jednotlivci společně žít ve své odlišnosti. Navíc Soud též akceptoval, že z pohledu státu může být základní premisou přikládat určitou váhu interakci mezi jednotlivci, což může být negativně zasaženo zahalováním tváře na veřejnosti.

V souvislosti s otázkou proporcionality Soud jednak uvedl, že věc se týká pouze malého počtu žen (na konci roku 2009 nosilo ve Francii šátek pouze 1 900 muslimských žen, což je ve vztahu k celkovému počtu obyvatelstva Francie (cca 64 milionů) a počtu muslimů žijících ve Francii velmi malý podíl). Z tohoto pohledu se může jevit všeobecný zákaz jako nepřiměřený. Avšak Soud musel rovněž zohlednit další argumenty. Předně, namítaný zákon se nevztahuje na nošení oblečení z náboženských důvodů, ale je formulován obecně. Rovněž tak se netýká jiných částí oblečení; je založen pouze na těch, které zahalují výlučně tvář (a contrario, Ahmet Arslan a další proti Turecku). Samotné finanční sankce patří k těm nejnižším s možností alternativního trestu uložením povinnosti. Dotčený stát se tímto opatřením snaží docílit ochrany principu interakce mezi jednotlivci, který je z jeho pohledu nejen výrazem plurality, ale i tolerance a svobodomyšlnosti, bez nichž by neexistovala demokratická společnost (§ 153). Proto je odpověď na otázku, zda má být dovoleno nosit šátek zahalující celou tvář na veřejnosti, či nikoliv, založena na volbě společnosti (choice of society), tj. jak se rozhodne společnost sama. V takovém případě musí být Soud zdrženlivý a je potřeba připomenout, že ve věcech obecné politiky, o níž se názory v demokratické společnosti mohou rozumně široce lišit, musí být zdůrazněna role domácího tvůrce politik. Řečeno jinak, Soud konstatoval, že v dané věci má Francie širokou míru posuzovací volnosti. Soud nesouhlasil ani s názorem jedné z intervenujících stran (§ 105), že v Evropě panuje konsensus v neprospekch obecného zákazu nošení šátků; právě naopak (X, Y a Z proti Spojenému království, § 44), je nutno upozornit, že v řadě států Rady Evropy probíhá o této otázce diskuse. Některé státy se rozhodly nejít cestou všeobecného zákazu, jiné to stále zvažují. Dále je potřeba také říct, že důvodem proč v některých státech není tato otázka na programu dne je, že praxe nošení šátků tam běžná není. To vede Soud k závěru, že v Evropě nepanuje o této otázce konsensus.

Ze všech těchto důvodů dospěl Soud k závěru, že namítaný zákon byl přiměřený sledovanému cíli, konkrétně zachování podmínek vzájemného soužití jakožto prvku ochrany práva a svobod jiných, a tím byl nezbytný v demokratické společnosti.

Pokud jde o tvrzené porušení [čl. 14 Úmluvy](#) ve vazbě na zkoumaná dvě ustanovení, tedy diskriminace stěžovatelky z důvodu znerespektování jejího rodinného a soukromého života a z důvodu porušení její svobody náboženského vyznání, velký senát konstatoval, že všeobecné opatření, které má nepřiměřeně škodlivé účinky na určitou skupinu, může být diskriminační i tehdy, pokud není výslovně zacíleno na tuto skupinu a nemá diskriminační obsah (D. H. a další proti České republice, § 175, 184 a 185). Může tomu být však jen v situaci, kdy takové opatření nemá „objektivní a rozumné“ odůvodnění, tj. pokud nesleduje legitimní cíl, anebo neexistuje rozumný vztah proporcionality mezi využitými prostředky a cílem, který má být dosažen. V daném případě však Soud konstatoval, že namítaný zákon objektivní a rozumné odůvodnění (vysvětleno v § 144–159) má. V důsledku toho Soud neshledal ani porušení čl. 14 ve spojení s výše uvedenými dvěma články [Úmluvy](#) (§ 160–162).

Částečně nesouhlasné stanovisko soudkyň Nussberger a Jäderblom

Disentující soudkyně nesdílely názor většiny, neboť dle jejich názoru Soud „obětoval“ konkrétní individuální práva zaručená Úmluvou abstraktním principům. Vyjádřily pochybnosti nad tím, zda všeobecný zákaz nošení šátků zahalujících tvář sledoval legitimní cíl. Takový dalekosáhlý zákaz, který se dotýká práva jednotlivce na vlastní kulturní a náboženskou identitu, není nezbytný v demokratické společnosti, a proto dospěly soudkyně k závěru, že k porušení [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#) došlo.

Soudkyně se zejména neztotožnily s konstrukcí vyjádřenou většinou, a sice že zásada „vzájemného soužití“ spadá pod práva a svobody jiných. Rozhodovací praxe Soudu v této otázce není jednoznačná, pokud jde o práva mimo rozsah práv chráněných Úmluvou. Velice obecný pojem „vzájemné soužití“ přímo nespadá pod žádné právo nebo svobodu zaručených Úmluvou. Většina mluví o praktikách či postojích, které by zásadně zpochybnily možnost otevřených interpersonálních vztahů. Takové obavy nebo pocity však dle disentujících soudkyň nejsou vyvolány samotným šátkem – jež per se nelze vnímat jako

agresivní – ale spíše filosofií, která je s nimi tradičně spojována. Avšak Soud již v minulosti judikoval, že neexistuje právo „nebýt šokován či provokován rozdílnými modely kulturní nebo náboženské identity, ba dokonce ani takovými, které jsou velmi vzdálené tradičnímu francouzskému a evropskému životnímu stylu“. Naopak, v rámci svobody projevu jsou chráněny názory, které jsou přijímány kladně nebo považovány za neškodné nebo jako důsledek nezájmu, ale také „ty, které urážejí, šokují nebo ruší“ s tím, že takové jsou i požadavky na pluralitu, toleranci a svobodomyšlnost, bez nichž by neexistovala demokratická společnost (Mouvement Raïlien suisse proti Švýcarsku, § 48; Stoll proti Švýcarsku, § 101).

Dále soudkyně upozornily, že komunikaci sice lze považovat za zásadní v životě společnosti, ale právo nerespektování soukromého života taktéž zahrnuje právo nekomunikovat a nevstupovat do kontaktu s jinými na veřejných místech (right to be outsider). Ztotožnily se se závěry většiny i vlády, že vzájemné soužití vyžaduje možnost interpersonální výměny a že tvář při tom hraje důležitou roli. Podotkly však, že tyto myšlenky nelze přerušit tak, že mezilidské působení je nemožné v případě zahalení tváře šátkem. Nikdo se nebude domáhat nesplnění minimálních požadavků na život ve společnosti v případě nošení helmy při lyžování nebo jízdě na motocyklu, či při nošení karnevalových kostýmů, které představují výjimky z namítaného zákona. Lidé mohou žít společenským životem, aniž by se museli dívat jiným do očí. Proto většina nepřesvědčila soudkyně o tom, která práva jiných nebo které požadavky z minima požadavků na život ve společnosti, byla porušena.

Nakonec se disentující soudkyně vyjádřily také k přiměřenosti zákazu. Jelikož nebylo přesvědčivě určeno, která práva jiných byla porušena, je těžké je vyvažovat vůči právům, která jsou zaručena. Argumenty většiny týkající se pluralismu, tolerance a svobodomyšlnosti by totiž stejně tak dobře mohly být použity ve prospěch stěžovatelky. Obě soudkyně se proto ztotožnily se stěžovatelkou v tom, že francouzská legislativa omezuje pluralitu. Lze tedy hovořit o selektivní pluralitě a o omezení tolerance. Odkázaly přitom na rozsudek ve věci Serif proti Řecku (§ 53), na který odkázalo i většinové odůvodnění rozsudku Soudu, dle kterého není úkolem vnitrostátního orgánu odstraňovat příčinu napětí prostřednictvím eliminace pluralismu, nýbrž zajistit, aby se protichůdné skupiny vzájemně tolerovaly. Francouzská legislativa učinila opak.

I kdyby však soudkyně akceptovaly názor většiny, že práva stěžovatelky podle čl. 8 a 9 Úmluvy mohou být vyvažována abstraktními principy popsanými výše, v žádném případě se neztotožňují s názorem většiny, že zákaz byl přiměřený sledovanému cíli. Nesouhlasí s názorem, podle kterého by měl mít v dané věci dotčený stát širokou míru posuzovací volnosti. Zaprvé se zákaz týká způsobu oblékání úzce spojeného s náboženskou vírou a osobním přesvědčením, což nepochybně představuje důvěrné právo spojené s osobností jednotlivce. Za druhé se neztotožňují ani s odkazy na dosavadní judikaturu Soudu týkající se vztahu státu a náboženství (viz § 129), neboť doslovné znění zákona přesahuje náboženský kontext. Zatřetí je pro soudkyně těžko pochopitelné, z jakého důvodu většina senátu není připravena akceptovat existenci evropského konsensu o otázce zákazu nošení šátků. Dle soudkyň tento konsensus vyplývá z práva mezinárodních úmluv, srovnávacího práva a mezinárodního soft law (např. Marckx proti Belgii, § 41). Skutečnost, že 45 ze 47 smluvních států nepovažovalo za nezbytné tuto otázku legislativně upravit, je velice silným ukazatelem ve prospěch konsensu (Bayatyan proti Arménii, § 103 a 108; A., B. a C. proti Irsku, § 235). Přestože je nepochybně legitimní zohlednit specifickou situaci Francie, zejména její hodnoty pocházející z dob Francouzské revoluce, pořád zůstává úkolem Soudu chránit menšiny proti nepřiměřeným zásahům.

Vláda nevysvětlila, proč nepoužila mírnější opatření, např. formou zvyšování povědomí nebo vzdělání. Soudkyně také poznamenaly, že právě s ohledem na skutečnost, že v dané věci jde o velmi malou část žen, kterých se zákaz týká, může průměrná osoba potkat ženu se zahalenou tvář šátkem a být tak dotčena na možnosti vzájemně s ní komunikovat pouze ve výjimečných případech.

Kriminalizace nošení šátků je proto dle názoru disentujících soudkyň opatřením, které je neproporcionální ve vztahu k cíli chránit myšlenku „vzájemného soužití“ a nemůže být vystavěno na restriktivním katalogu důvodů pro odůvodněný zásah do základních lidských práv.

Komentář

Přijetím zákona č. 2010-1192 o zákazu zahalování obličeje na veřejných místech ze dne 11.10.2010 (s účinností od 11.4.2011) se Francie stala prvním státem ze zemí Evropské unie a smluvních států Úmluvy, který obecný zákaz nošení šátků na veřejnosti upravil legislativně. O přijetí podobného zákona se ve Francii diskutovalo již od devadesátých let dvacátého století. Zákon č. 2010-1192 konkrétně v čl. 1 stanoví, že nikdo nesmí na veřejných místech nosit oblečení určené k zahalení tváře. Co se myslí veřejnými místy, pak specifikuje čl. 2 tak, že se pod tímto pojmem rozumí veřejné hlavní silnice a jakákoliv místa přístupná veřejnosti nebo určená veřejné službě. Zákaz stanovený v čl. 1 tohoto zákona se nepoužije, pokud je oblečení stanoveno nebo schváleno primární nebo sekundární legislativou, pokud je odůvodněno zdravotními nebo pracovními důvody, nebo pokud je nošeno v souvislosti se sportem, slavnostmi nebo uměleckými či tradičními událostmi.

Francouzský zákonodárce se rozhodl za porušení čl. 1 stanovit sankci ve formě pokuty ve výši odpovídající drobným přečinům druhého stupně (tj. do 150 EUR; cca 4 000 Kč). Alternativně nebo kumulativně k tomuto trestu lze též uložit povinnost absolvovat kurs občanské nauky podle čl. 131-16 odst. 8 trestního zákoníku (čl. 3 zákona č. 2010-1192).

K datu rozhodnutí Soudu přijala srovnatelnou právní úpravu v Evropě pouze Belgie (zákon ze dne 1.6.2011), kdy belgický Ústavní soud shledal tuto úpravu v souladu se svobodou myšlení, svědomí a náboženského vyznání (§ 41 a 42 komentovaného rozsudku).

Proč se může kus látky stát natolik žhavým a citlivým tématem jak pro nemuslimy, tak pro muslimy samotné?¹⁷⁾ Citlivost otázky, kterou ve věci S. A. S. proti Francii řešil Soud, tkví dle názoru autorky především ve střetu kulturních tradic zakouřených v Evropě a těch, které přichází z muslimských zemí. Samotné zahalování má v islámu více podob (čádor, hidžáb, burka, nikáb a jiné), zdůvodňuje se rozmanitě a v náboženských textech islámu pro něho lze objevit jen neurčitou oporu.¹⁸⁾ Původní význam zahalování, na rozdíl od pozdějších konzervativních a ortodoxních interpretací, spočíval ve společenské etiketě, kdy cílem bylo odlišit muslimské ženy od otrokyň a nevěstek, aby je muži neobtěžovali na ulicích Medíny; tedy odívat se jako ženy vyšších společenských tříd, jak bylo ve středomořském prostoru mnoho staletí běžné.¹⁹⁾

Pro některé Evropany je však zahalování muslimských žen symbolem jejich nerovnosti s muslimskými muži a výrazem nerespektování „evropské“ kultury, založené především na křesťanské tradici, porušení jakési reciprocit zachovávaní regionálních zvyků („evropské ženy přece také respektují jejich tradici, když vstupují do jejich mešit zahalené“), strachu z

neznámého²⁰⁾ či dokonce z ohrožení bezpečnosti, kdy ve zprávách téměř denně vídáme, jak byl opět někdo zavražděn při sebevražděných útocích vyznavači islámu nebo jimi unesen, týrán a následně nemilosrdně popraven v přímém přenosu, apod.

Otázku, před kterou byl postaven Soud ve věci S. A. S., lze proto vnímat ve dvojím kontextu; představuje muslimský šátek symbol extrémistického politického nebo náboženského hnutí, jehož cílem je vnutit představu o společnosti, která je v rozporu s moderními sociálními hodnotami, jakými jsou sekularizace (ve Francii od roku 1905),²¹⁾ demokracie a lidská práva, a proto je potřeba jeho nošení obecně zakázat? Anebo jeho nošení představuje pouhou touhu požívat základní právo, konkrétně svobodu náboženského vyjádření? Zatímco první část této otázky je politická, druhá část je naopak právní.²²⁾ Soud byl povolán, aby řešil druhou otázku.

Francouzská vláda zdůvodnila omezení práva stěžovatelky na vyjádření jejího náboženství důvody spočívajícími ve veřejné bezpečnosti a respektování minimálního souboru hodnot otevřené demokratické společnosti. Posledně uvedená kategorie zahrnuje rovnost pohlaví, lidskou důstojnost a „respektování minimálních požadavků života ve společnosti“ nebo „vzájemného soužití“. Je potřeba zdůraznit závěr Soudu, podle kterého šátek nepředstavuje ohrožení veřejné bezpečnosti (§ 139). Jak dle mého názoru Soud též správně poznamenal, zákaz zahalování se týká pouze tváře, nikoliv celého těla a tedy nedopadá na situace, kdy má osoba na sobě oděv, který ji zahaluje od krku dolů. Z mého pohledu by argumentace vlády veřejnou bezpečností teoreticky mohla přicházet v úvahu právě v těchto případech, neboť za takových okolností není vyloučené, že osoba je pod oděvem ozbrojena a pro své okolí nebezpečná. Takové opatření by však muselo být založeno na reálném ohrožení, nikoliv pouze na hypotetických spekulacích. Zahalením tváře osoba naopak nijak své okolí neohrožuje; nanejvýš tím může jiného pobouřit nebo odradit od bližšího kontaktu s ní, což však není porušením práv jiných, resp. žádných práv. Na druhou stranu je nepochybné, že zahalení tváře může stěžovat identifikaci, která hraje úlohu zejména při stíhání trestné činnosti. Stát však disponuje několika pravomocemi a prostředky, jak v případech potřeby identifikace osob postupovat (výzvy Policie k legitimaci, otisky prstů, pátrací technika, apod.).

Zatímco kategorie veřejné bezpečnosti v dotčených člancích Úmluvy výslovně upravena je, není tomu tak v případě kategorie respektování minimálních požadavků života ve společnosti a tato neodpovídá ani žádné z kategorií přípustných důvodů omezení [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#). Soud přesto, že konstatoval, že výčet důvodů omezení [čl. 8](#) a [9 Úmluvy](#) je nutno vykládat restriktivně (§ 113), tuto kategorii vyhodnotil jako součást „ochrany práv a svobod jiných“, aniž by dostatečně formuloval, která práva a svobody jiných byla v daném případě potřeba chránit. Ani otázkou, co je samotným obsahem „požadavků na život ve společnosti“ se Soud podrobně nezabýval. „Ani se nepokusil odlišit tento koncept od ostatních důvodů pro omezení lidských práv, které ve své judikatuře uznává. Pouze uvedl, že zahalování obličeje šátkem může představovat bariéru zasahující do práva ostatních Francouzů na život v prostoru [společenského života], který činí vzájemné soužití jednodušším.“²³⁾

Při posuzování pojmu „vzájemného soužití“ Soud sice uznal jeho značnou flexibilitu a neohraničenost, která může v budoucnu vyústit do jeho zneužití, avšak jako převládající zohlednil míru posuzovací volnosti státu (§ 155). Při takto formulovaném názoru je těžké porozumět tomu, jakým způsobem jsou tyto dva principy vzájemně slučitelné. Argumentace Soudu se zdá být podle autorky přinejmenším krátkozraká. Ve věci Young, James a Webster proti Spojenému království Soud konstatoval, že „přestože se musí individuální zájmy občas podřídit zájmům skupiny, demokracie neznámá pouze, že názory většiny musí vždy převážet: musí být dosaženo rovnováhy, která zajišťuje spravedlivé a náležité zacházení s menšinami a předchází zneužití většinového postavení.“²⁴⁾ V tomto ohledu dle mého názoru nelze ignorovat zásadní argumenty, které vyjádřily disentuující soudkyně (právo nekomunikovat v rámci práva na soukromý život, požadavky na pluralitu, toleranci a svobodomyšlnost, meze svobody projevu, neproporcionalita, nevyužití mírnějších opatření).

Samotný demokratický proces přijetí sporného zákona rovněž nemůže odůvodnit uložení omezení práv menšin. Jestliže sám Soud uvedl, že byl znepokojen indiciemi ze strany intervenujících subjektů ohledně určitých islamofobických poznámek, které provázely diskusi, jež předcházela přijetí sporného zákona (§ 149), měl Soud upřednostnit pečlivý přezkum široké míry posuzovací volnosti dotčeného státu, a to z toho důvodu, že byly vzneseny legitimní obavy týkající se předsudků a intolerance vůči muslimům ve francouzské společnosti, které měly vliv na přijetí sporného zákona. Vláda nesledovala zajištění tolerance mezi valnou většinou a menšinou ve společnosti, nýbrž zakázala to, co se ukazovalo jako zdroj napětí.

Pokud jde o přiměřenost tohoto opatření ze strany státu, autorka se zcela ztotožňuje se závěry disentuujících soudkyň; argumenty formulované vládou, které Soud akceptoval, by stejně tak mohly být použity v neprospěch přijetí sporného zákona. Při tak zanedbatelné množině muslimských žen, které si ve Francii (včetně území bývalých kolonií) tvář zahalují, se přijetí zákonné normy, včetně norem trestních, jeví být naprosto neobvyklé a neodůvodněné; v tomto ohledu nelze akceptovat odůvodnění Soudu, že tuto volbu provedla sama společnost (choice of society, § 153). Jak již disentuující soudkyně uvedly, role Soudu nekončí na hranici míry posuzovací volnosti smluvních států, ale jeho úkolem pořád zůstává chránit menšiny proti nepřiměřeným zásahům. Této své úloze Soud dle názoru autorky v případě Francie nedostál.

Závěr

Lze shrnout, že závěr o tom, že právo na vyjádření náboženství může být omezeno na základě důvodu „vzájemného soužití“, který není součástí vyčerpávajícího výčtu přípustných důvodů omezení práv, vzbuzuje znepokojující vývoj v rozhodovací činnosti Soudu, má-li mít toto právo praktický význam. Uznání tohoto principu za rovnocenný k principům sekularizace, rovnosti pohlaví, či veřejné bezpečnosti jakožto přípustných důvodů omezení práv zakotvených v Úmluvě pouze s odkazem na zásadu zdrženlivosti Soudu rozhodně nebylo podle názoru autorky Soudem dostatečně přesvědčivé odůvodněno.

1) Rozsudek byl publikován v angličtině a francouzštině.

2) Viz Human Rights in Europe: no grounds for complacency. Viewpoints by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights. Council of Europe Publishing, 2011, s. 39–43.

3) Rozsudek č. 452 v čísle 6/2008.

4) Rozsudek č. 59 v čísle 5/1999.

5) Rozsudek č. 68 v dvojčísle 7–8/1999.

6) Rozsudek č. 428 v čísle 1/2008.

7) Rozsudek č. 615 v čísle 6/2013.

8) Rozsudek č. 112 v čísle 2/2000.

9) Wayland, S. Religious Expression in Public Schools: Kirpans in Canada, Hijab in France. *Ethnic and Racial Studies*, 1997, č. 3, s. 545–561.

10) Pokud jde o Švédsko, není bez zajímavosti příspěvek Ekiz, S. Struggle Between a Fundamental Right and Secularism – the Islamic Headscarf in the Light of ECHR Jurisprudence and Legal Guidelines for Sweden, in *Svensk rätt i EU – en antologi*. Uppsala: Iustus Förlag, 2007, s. 225 a násl.

11) V této souvislosti je vhodné připomenout nedávnou veřejnou diskusi ohledně umožnění nošení šátků na jedné z pražských středních škol, do které významně zasáhla Veřejná ochránkyně práv Anna Šabatová; Werner, H. Ombudsmanka Šabatová: Muslimové by měli mít více práv než nevěřící. Dostupné na: <http://www.osacr.cz/2014/09/12/ombudsmanka-sabatova-muslimove-by-meli-mit-viceprav-nez-neverici-3/> (4.12.2014), nebo neúspěch zastupitelstva lázeňského města Teplice se záměrem přijmout vyhlášku zakazující na jeho území zahalování obličejů, dostupné na <http://domaci.eurozpravy.cz/politika/103882-zakaz-muslimskych-satku-vnitrovyhlasiku-zatrhlo-teplice-zkusi-neco-jineho/> (4.12.2014). V případě studentek však byl předmětem sporu šátek zahalující pouze vlasy, nikoliv tvář či celou hlavu, což je významný rozdíl oproti věci S. A. S.

12) Toto číslo je pouhým odhadem stavu k roku 2013, založeným na několika soukromých studiích z druhé poloviny devadesátých let dvacátého století. Ve Francii totiž existuje zákaz rozlišování obyvatelstva na základě víry. Pro srovnání, podle posledního sčítání v roce 2011 žije v ČR 1 921 osob, které se k této víře hlásí, tedy ani ne dvě promile obyvatelstva (www.czso.cz, tab. 614c). Klára Popovová z projektu muslimove.cz uvádí počet necelých 3 400 osob. Neoficiální odhady pak mluví o 10 až 20 tisících muslimů, kteří pocházejí ze zhruba sedmi desítek zemí.

13) V církevní latině tento pojem znamená obrácení někoho na víru.

14) Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu, sdělení Výboru Spojených národů pro lidská práva č. 931/2000 ze dne 5.11.2004, dostupné na <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/SDDecisions/Vol8en.pdf>

15) S účinností od 23.7.2011.

16) Brems, E. a kol. Wearing the Face Veil in Belgium: Views and Experiences of 27 Women Living in Belgium Concerning Islamic Full Face Veil and the Belgian Ban on Face Covering, 2012; Open Society Foundations Unveiling the Truth: Why 32 Muslim Women Wear the Full-Face Veil in France, 2011.

17) Soukup, M. Jak nabourat mýty o zahalování muslimek a islámu. Dostupné na: http://ceskapozice.lidovky.cz/jak-nabourat-myty-ozahalovani-muslimek-a-islamu-f6j-/recenze.aspx?c=A141028_151826_pozice-recenze_lube (29.10.2014).

18) K tomu viz zajímavou publikaci Amer, S. What is veiling? University of North Carolina Press, 2014, kterou ve svém článku zmiňuje též M. Soukup, viz poznámka pod čarou č. 17 výše.

19) Amer, S. op. cit.

20) Např. názor Kateřiny Šimáčkové, který zazněl v panelové diskusi v rámci brněnského festivalu Týden lidských práv, ročník 2014 (viz Wiesnerová, E. Týden lidských práv: Mají muslimské šátky v Česku místo? Dostupné na: <http://www.online.muni.cz/udalosti/5474-masarykovy-debaty-maji-muslimske-satky-v-cesku-misto-.VPh5B0rhaHs>; 10.12.2014).

21) Srov. http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/evropa/francie/ (4.12.2014).

22) Ekiz, S. op. cit., s. 226.

23) Bartoň, D. Zahalování obličejů jako překážka vzájemného soužití. Dostupné na: <http://www.christnet.cz/clanky/5322/zahalovani-obliceje-jako-prekazka-vzajemneho-souziti.url> (4.12.2014).

24) § 63.